

ЛЕКСИКА ВІДЧУТТЯ ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ СЕНСОРНОЇ ОЦІНКИ ТА ЇЇ КОНОТАТИВНІ ВЛАСТИВОСТІ

Постановка проблеми. Сенсорна лексика є вагомим компонентом мовних картин світу, оскільки саме на основі чуттєвої інформації про світ відбувається концептуалізація дійсності на площині тієї чи іншої мови.

Зв'язок сприйняття та інтелекту проявляється в тому, що через систему сприйняття людина отримує всю ту інформацію, яка направляється на обробку у свідомість і на основі якої людина осмислює дійсність, отримує знання, формує думку, планує свої дії. Такий органічний зв'язок сфери чуттєвого сприйняття та інтелектуальної сфери обумовлює функціональну значимість сенсорної оцінки в ціннісній картині світу людини. Оцінка безпосередньо впливає з того відчуття, яке незалежно від волі й самоконтролю, переживає людина.

Метою нашої статті є вивчення лексики відчуття як засобу вираження сенсорної оцінки та її конотативних властивостей.

Аналіз основних досліджень та публікацій з даної теми. Сенсорна лексика, як і відповідна поняттєва сфера, з прадавніх часів викликала цікавість філософів, психологів, літературознавців, мовознавців та ін. (О. Потебня, В. Виноградов, Ю. Апресян, А. Вежбицька, Е. Падучева, Н. Пелевіна, Н. Моїсеєва, Г. Кустова, В. Малишева, І. Рузін, А. Шрамм). Незважаючи на те, яку саме оцінку ролі чуттєвого сприйняття у процесі пізнання давали окремі мислителі чи представники цілих шкіл і течій, сам факт повсякчасного звертання до цієї проблеми свідчить про її важливість та дає підстави говорити про **актуальність** її дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Лінгвістична категорія оцінювання розглядається як компонент конотації, одна із конотативних ознак, співзначень, додаткового інформаційного блоку, притаманного семантиці мовних одиниць.

Оцінка як ціннісний аспект значення присутня в найрізноманітніших мовних висловах (морфема, слово, група слів, ціле висловлювання). Існують

цілі пласти лексики для вираження оцінки. Сенсорну оцінку відповідно до її специфіки (орієнтації на чуттєвий досвід) виражає лексика номінуюча явища пов'язані з отриманням людиною інформації із зовнішнього світу, через органи сприйняття чи сенсорів (лат. *sensus* – почуття, відчуття).

Сенсорна лексика є вагомим компонентом мовних картин світу, оскільки саме на основі чуттєвої інформації про світ відбувається концептуалізація дійсності на площині тієї чи іншої мови. Чуттєве відображення здійснюється через зорові, слухові, нюхові, тактильні аналізатори. Склад і структура чуттєвого відображення створюють сенсорну організацію людини [2, с. 337].

Присутність у мові метафоричного зв'язку між мисленням та відчуттями пояснює будь-який феномен навколишнього світу, що сприймається органами відчуття (його або бачать, або чують, або відчують), потім він логічно переосмислюється, проходить процес категоризації.

Відправним пунктом аналізу втілення свого чуттєвого світосприйняття можна вважати використання кольорової лексики. Найбільш сильне людське відчуття-бачення навколишнього світу в кольорі. Кольорові образи роблять помітним те, що неможливо виразити за допомогою слів: настроїв, відчуття, невиразні, розмиті думки тощо. А. Вежбицька пише: “Цветобозначения могут оказаться лучшим примером влияния глубинных перцептивно-концептуальных факторов на формирование лингвистических категорий и их соотнесенность с действительностью” [3, с. 338].

Як правило сенсорну оцінку виражають сенсорні прикметники типу: духмяний, зловонний, благозвучний, проте необхідно врахувати, що в художньому тексті навіть узуально нейтральні слова, поєднуючись одне з одним, можуть породжувати оціночні одиниці.

Даний факт обумовлений тим, що художній простір відіграє роль творця нових естетичних значень в емоціональному обсязі слова. У зв'язку з цим для виявлення специфіки чуттєвого фрагменту художньої картини світу в аксіологічному аспекті необхідно розглядати всю парадигму сенсорної лексики.

Найінгерентніша оцінна одоративна лексика: *Smell and odor* – the most general and most nearly neutral, are frequently interchangeable except in technical and scientific contexts where odor is more common. *Scent* refers to a distinctive or identifying odor, usually delicate and thought of especially as a physical emanation from the thing in question. *Aroma* suggests a pleasant odor, pungent, pervasive, and

often spicy. *Fragrance, perfume and bouquet* are applicable to pleasing, sweet odors or scent. *Fragrance* and *perfume* suggest the scent of flowers, and *fragrance* usually implies a lighter, less penetrating scent. *Bouquet* can refer to any aroma but occurs most often with reference to wine. *Savour* is the property of thing that makes it strongly appealing to both smell and taste. *Stink and stench* both apply to highly unpleasant odors, especially those resulting from putrefaction. *Stench* is generally the stronger them [9, с. 1220].

Таким чином, нейтральну інгерентну оцінку мають *smell ma odor*, позитивну – *aroma, fra-grance, perfume*, негативну – *stink, stench*.

Відносно лексики, що позначає звук, можна зазначити наступне. Головні характеристики звука – гучність / негучність, різкість / нерізкість – в більшості слів, що позначають як звуки людського голосу, так і інші звуки, інгерентні, тобто вміщуються в словниковому значенні (наприклад: *scream – givealoudsharpcry, shriek-scream, shrilly; murmur – low, continuous, indistinctsound, risingandfallingverylittleinpitch; softlyspokenwords; rustle – makesoftsounds*).

Різкі звуки вміщують, як правило, негативну емоційну оцінку, а нерізкі – позитивну, хоча, звичайно, вирішальну роль часто грає контекст.

Позитивну конотацію інгерентно має, наприклад, *music – pleasing, combinationsofsounds*, негативну – *moan, groan*, адже ці звуки пов'язані з «негативним» станом того, що створює звук.

У групі тактильної лексики лише деякі слова мають узуальну позитивну або негативну оцінку. До перших можна, наприклад, віднести *silky*, а до других – *slimy, chilly, dank*. У більшості одиниць тактильної лексики оцінка визначається текстом, хоча оціночний потенціал у них різний – *warm, cool, soft* частіше пов'язані з “приємним”, а *cold, wet, icy, moist* – з “неприємним” відчуттям. Цей потенціал можна визначити як позитивно-негативний в першій групі і як негативно-позитивний у другій.

Смакових відчуттів у реальній дійсності дуже багато, але виділяються чотири основних (ядерних) смакових якості, які позначаються спеціальними словами. Слово TASTE визначається як *the sense that distinguishes the sweet, sour, salty, and bitter qualities of dissolved substances in contact with the taste buds on the tongue* [9].

Традиційно вважається, що *sweet* пов'язано з приємним смаковим

відчуттям, а *bitter* – з неприємним; *salty i sour* – оціночно амбівалентні. Інші смакові враження передаються за допомогою слів, що позначають речовини або предмети, що мають специфічний смак, або ж похідні від цих слів (*pepper, peppery, mustardi* т.п.), позначувані ними смакові відчуття, як правило, суб'єктивні.

Лексика мікрополя зорового сприйняття в її прямому первісному значенні найменш оціночна. Аналізуючи „емоційні ознаки“ лексики „світла“, Н. Пелевіна (1971) стверджує, що із 49 виділених нею англійських морфем світла / темряви 5 вміщують у своєму словниковому значенні емоційну ознаку негативної ознаки „неприємний“, „зловіщий“: *glare, gloom, wan, livid, lurid*.

У лінгвістичних дослідженнях, присвячених специфіці відображення чуттєвого сприйняття в мові та мовній категоризації відчуттів, можна виділити два основних напрямки: 1) виявлення системних зв'язків слів однієї частини мови (частіше дієслова) як репрезентаторів чуттєвого сприйняття в мовній системі; 2) виділення та опис відповідних функціонально-семантичних полів у структурі конкретних художніх текстів.

Глибокий аналіз мовної категоризації чуттєвого сприйняття в аспекті лексичної (а саме предикатної) репрезентації представлений також у роботі Ю. Апресяна „Інтегральний опис мови та системна лексикографія“ (1995). Розглядаючи „основні системи людини“, дослідник особливу увагу приділяє внутрішній організації системи „фізичного сприйняття“ (куди входять зір, слух, сприйняття нюхом, смаком, дотиком). Такий вибір обумовлений „відносною простотою цієї системи“, а також тим, що вона „достатньо добре організована“ [1, с. 356]. Згідно з думкою Ю. Апресяна первинна ситуація сприйняття включає два основних учасники: того, хто сприймає, і те, що сприймається. Із цього випливає, що повинно існувати, хоча б дві серії дієслів (чи інших предикатних слів), що називають стан першого і другого актантів ситуації сприйняття. При цьому одну утворюють дієслова, перша семантична валентність яких заповнюється назвою суб'єкта сприйняття, а друга – назвою об'єкта, що сприймається.

Другу серію відповідно утворюють конверсні дієслова, чи дієслівні вирази, перша семантична валентність яких заповнюється назвою об'єкта, що сприймається, а друга – назвою суб'єкта сприйняття. У зв'язку з тим, що суб'єкт сприйняття може не лише пасивно сприймати якийсь об'єкт, але й

активно використовувати інформацію про світ, у принципі можлива ще одна, третя серія дієслів типу „дивитись“ [1, с. 357]. Таким чином виходить тернарна опозиція значень: „сприймати – сприйматися – використовувати можливість сприйняття“.

У результаті аналізу системи лексичної репрезентації чуттєвого сприйняття даний дослідник приходять до низки важливих висновків. Так, на його думку, сфера чуттєвого сприйняття відображена в мові як найбільш автономна система, оскільки „можна бачити чи чути що-небудь, знаходячись при цьому в абсолютно нерухомому стані, нічого не бажаючи, не думаючи, не відчуваючи і не кажучи“ [1, с. 361]. Інше важливе зауваження Ю. Апресяна полягає в тому, що в межах загальної системи сприйняття виділяються декілька підсистем: підсистема зорового сприйняття, слухового, сприйняття нюхом тощо, при цьому підсистеми організовані ієрархічно, залежно від обсягу інформації, що потрапляє через них у свідомість людини. Головною підсистемою з цієї точки зору виявляється зір. За нею йде слух, а потім сприйняття нюхом, на смак та на дотик, хоча, як зауважує Ю. Апресян, „відносний порядок трьох останніх систем не настільки очевидний і чіткий, як двох перших“ [1, с. 363]. Нарешті, видається особливо важливим те, що на думку даного дослідника, система сприйняття знаходиться в онтологічному співвідношенні з інтелектуальною системою людини, оскільки кожна „тілесна система, відображаючись, дублюється, копіюється в парній до неї духовній системі, і навпаки“ [1, с. 364]. При цьому такий принцип парності має своє підґрунтя і „витікає із характерної для наївної картини світу (і не лише для неї) і давно поміченої дихотомії „тіло“ – „дух“ (пор. її різновид „тіло“ – „душа“)“.

Суттєві аспекти концептуалізації чуттєвого сприйняття знаходять відображення в роботі Є. Падучевої (2003). Аналізуючи структуру тематичного класу дієслів сприйняття, дослідник приходять до висновку, що „складність семантичної структури дієслова сприйняття та багатоплановість семантичних протиставлень виключає будь-яку ієрархічну класифікацію“ [7, с. 99] і формулює наступні параметри, значення яких об'єднують слова в більш чи менш великі групування: 1) тип сприйняття: зорове (більша частина дієслів), слухове (слухати, чути, вислухати, дослухатися, звучати), сприйняття нюхом (нюхати, пахнути), дотиковий – тактильний (сприймати на дотик, обмацувати, відчувати, почувати), смаком (скуштувати); 2) спосіб дії (пор. дієслово

„дивитися“), яке не фіксує способу дії, і дієслово „розглядати“, тобто уважно дивитися на кожну деталь окремо; 3) спосіб сприйняття (пор. уп’ястися, втупитися, косити оком, вирячатися тощо); 4) уявне сприйняття (образ у свідомості виникає при відсутності стимулу (пор. уявити, здаватися (приверзтися, причутися) і т.д.; 5) нечіткість сприйняття (пор. з’явитися, виднітися); 6) помилковість сприйняття (пор. недоглянути, прогавити, пропустити); 7) оцінка перцепту (пор. споглядати, любитися); 8) міжособистісний контакт (пор. побачитись, зустрітись, зустріти, зазирнути до приятеля); 9) мета (пор. підстерігати, чатувати, підглядати, стежити, слідкувати); 10) повне охоплення (пор. вислухати, прослухати, переглянути, оглянути, обнюхати); 11) „Роль Перепона“ (пор. виглядати, продивитися, заглядати); 12) „Роль Образ“ (пор. впізнати, розпізнати, ідентифікувати); 13) каузативи (пор. виявити, розкрити, висловити, позначати, виявляти); 14) інхоативи (пор. подивитися, зиркнути, прислухатися); 15) заперечення (пор. пропустити, приховати) [7, с. 96–99].

Застосувавши при дослідженні відповідного мовного матеріалу експериментальну методику (інформантам запропонували перекласти з англійської мови 24 речення, при цьому в завданні підкреслювалося, що потрібно відтворити по можливості всі варіанти перекладу). Н. Моїсеєва отримала парадигму базових дієслів сприйняття, складовими якої виявилися наступні лексичні одиниці: 1) когнітивні дієслова: (по)бачити, (по)чути; 2) активні дієслова: (по)дивитись, (по)глянути, (по)слухати, торкати, доторкатися, (с)куштувати, (по)нюхати; 3) дескриптивні дієслова: виглядати, пахнути [6, с. 82].

Г. Кустова в статті „Перцептивні події: учасники, спостерігачі, локуси“ (1999) розглядає клас предикатів, що об’єднують у своєму значенні два типи компонентів: 1) фізичний – а саме, просторовий (мається на увазі не лише місце знаходження, але й переміщення) та 2) нефізичний – перцептивний (чи як складніший його варіант – перцептивно-контактний, оскільки відповідний йому аспект ситуації не зводиться до сприйняття, а передбачає більш складний контакт людини).

Автор також звертає увагу на взаємодію сприйняття та місцезнаходження (локалізації), відзначаючи, що „місцезнаходження – одне із головних характеристик фізичних об’єктів, а сприйняття (особливо зорове) – одна із

головних характеристик людини і один із головних каналів отримання інформації про світ“ [4, с. 229]. Таким чином, встановлюється закономірний двосторонній зв'язок між існуванням об'єкта простору фізичного (чи не фізичного) з його сприйняттям, тобто, “якщо людина бачить об'єкт, цей об'єкт знаходиться в певному місці – в тому місці, куди дивиться людина і „якщо об'єкт існує, його можна побачити (чи якимось іншим чином виявити, зафіксувати, сприйняти)“ [4, с. 229]. Отже, перцептивні предикати зв'язані з категорією суб'єкта сприйняття, а сам процес локалізується відносно координат „далеко / близько“: щоб побачити чи сприйняти якимось іншим чином об'єкт, суб'єкт повинен знаходитись у тому ж місці чи на досить близькій віддалі, а для того, щоб налагодити контакт з іншими суб'єктами, йому необхідно бути з ними в одному, і тому ж місці, і при цьому бажано (а іноді обов'язково) їх бачити (там же). З цього випливає, що в семантиці дієслів (що відносяться до класу перцептивно-подібних (наприклад, виникнути, зустріти(сь), визирнути, опинитись, потрапити, з'явитись та ін.). По-перше, онтологічно визначений зв'язок з суб'єктом сприйняття, по-друге, процес сприйняття пов'язаний з певним місцем у просторі, по-третє, предмети, що знаходяться у реальному чи нереальному світі „можуть існувати, а їх існування устанавлюється через вказівку на процес їх сприйняття (переважно зорового) суб'єктом (людиною)“ [4, с. 232].

В. Малишева, розглядаючи специфіку функціонування дієслів зорового сприйняття на матеріалі мовлення конкретного носія діалекту, відзначає, що „елементарна ситуація „сприйняття зором“... передбачає перш за все двох учасників: того, хто сприймає, і те, що сприймається“ [5, с. 182], і в зв'язку з цим виділяє три різновиди дієслів: 1) дієслова з загальною семантикою “направляти погляд куди-небудь”; 2) дієслова бачення – „сприймати зором кого-небудь, що-небудь“; 3) дієслова споглядання – „тримати в полі зору кого-небудь, що-небудь“ [5, с. 183].

Висновки. Отже, на основі чуттєвої інформації про світ відбувається концептуалізація дійсності на площині тієї чи іншої мови, яка через системно-функціональні, семантичні, стильові, стилістичні та інші організації розкриває національну та індивідуально-лінгвістичну концептуальну картину світу. Сенсорна лексика, як і відповідна поняттєва сфера, є її вагомим компонентом. Лексико-семантичне поле якості, що сприймається чуттєво відповідно до 5

видів чуттєвого сприйняття, поділяється на мікрополя-якості, що сприймаються зором, слухом, нюхом, дотиком і смаком. Конституанти мікрополів утворюють семантичні групи світло/кольоропозначення, звукопозначення, тактильна лексика, одоризми і смакопозначення (густативна лексика). Конституантами лексико-семантичного поля якості, що сприймається чуттєво, є прикметники, іменники та дієслова. Інгерентна конотація найхарактерніша для лексики мікрополя запаху та звуку. Найінгерентніше оцінна одоративна лексика. Найменш оцінна лексика мікрополя зорового сприйняття в її прямому первісному значенні. Багато нейтрально-оцінних одиниць сенсорної лексики мають великий потенціал приростів смислів (імплікаціоналів), що реалізуються в контексті. Вони відносно "постійні" щодо певної мовної одиниці і, як наслідок, можуть бути визначені як мовленнєвий феномен.

Література:

1. Апресян Ю. Д. Избранные труды. Т. 2.: Интегральное описание языка и системная лексикография / Ю. Д. Апресян. – М. : Языки русской культуры, 1995. – 767 с.
2. Большой энциклопедический словарь. Языкознание. – М., 1998. – 658 с.
3. Вежбицкая А. Восприятие: семантика абстрактного словаря / А. Вежбицкая // Новое в зарубежной лингвистики. Выпуск XVIII. – М., 1986. – С. 336 – 369.
4. Кустова Г. И. Перцептивные события : участники, наблюдатели, локусы / Г. И. Кустова // Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке. – М. : Изд-во «Индрик», 1999. – С. 229 – 238.
5. Малышева В. А. Введение в лексическую семантику русского языка / В. А. Малышева. – Пермь, 1999. – 212 с.
6. Моисеева Н. В. Глаголы восприятия в русском языке / Н. В. Моисеева // Вестник Московского университета. – М., 1998. – Серия 9. Филология. – № 6. – С. 82 – 92.
7. Падучева Е. В. Говорящий как наблюдатель : об одной возможности применения лингвистики в поэтике / Е. В. Падучева. – М. : Известия АН СССР, 2003. – Т. 52. – № 3.
8. Рузин И. Г. Когнитивные стратегии именования : модусы перцепции (зрение, слух, осязание, обоняние, вкус) и их выражение в языке / И. Г. Рузин // Вопросы языкознания. – 1994. – № 6. – С. 79 – 100.
9. The American Heritage Dictionary of the English Language. – New York, 1970. – 1550 p.